

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2022 / Vol. XLI / 2-3 / 115-126
Pregledni naučni rad
Primljeno: 02. decembar 2022. godine
Prihvaćeno: 10. decembar 2022. godine
DOI: 10.47152/ziksi2022038
UDK: 316.32:159.942.6
159.942
316:929 Бaуmаh З.
316.7:[616.98:578.834

TEORIJSKO KONTROLISANJE „UŽASA NEKONTROLISANOG“: UPOTREBA BAUMANOVOG REPERTOARA ZA RAZUMEVANJE DRUŠTVENE NESIGURNOSTI I STRAHOVA U AKTUELONOM PANDEMIJSKOM KONTEKSTU*

Nataša JOVANOVIĆ AJZENHAMER**

Jedan od važnijih delova Baumanove (Zygmunt Bauman) opšte teorije o kasnomodernom tj. fluidnom društvu je odnos ljudi prema različitim izvorima strahova i nesigurnosti koji su u savremenom kontekstu perfidniji, drugačiji i globalni, ali nipošto i slabiji u odnosu na predmoderna vremena. Osnovni cilj ovog rada je prikaz najvažnijih delova Baumanove teorije koji nam mogu poslužiti kao teorijski, ali istovremeno i opšti kontekstualni okvir u koji smeštamo i istražujemo sociološke i psihološke posledice pandemije izazvane virusom kovid 19. Prvi deo rada je upoznavanje sa Baumanovim teorijskim pretpostavkama sa akcentom na analizu „Titanik sindroma“. U drugom delu rada argumentovaćemo zašto je baš taj segment zaostavštine poljskog sociologa validan za razumevanje pandemijske situacije, te zašto Baumanova teorija ne treba da bude zaobidena kada je reč o odabiru teorijskog okvira za izučavanje savremenih izazova u domenu zdravstvene kulture.

KLJUČNE REČI: Zygmunt Bauman / pandemija / kovid 19 / užasi nekontrolisanog / fluidna serija

* Ovaj rad je nastao kao rezultat rada na projektu Filozofskog fakulteta iz 2022. godine pod nazivom „Čovek i društvo u vreme krize“.

** Docentkinja, Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.

1. ZAŠTO BAŠ BAUMAN U KONTEKSTU PANDEMIJE?

Osnovna ideja tzv. fluidne serije (Liquid Series) Zigmunta Baumana (Zygmunt Bauman) je teorijsko „hvatanje u koštac“ sa izazovima i problemima (kasne) modernosti koju autor definiše kao fluidnu, neizvesnu, nepravednu i *a priori* inherentno rizičnu. Fluidna serija je istovremeno i polemička i analitička jer ukrštajući argumente sa drugim autorima i autorkama Bauman obezbeđuje kontinuitet misli o konkretnom fenomenu kojim se bavi. Sa druge strane, autor izlaže i originalni pogled na izazove pozne modernosti. Na „meti“ Baumanove analitičke oštrice su, u okviru fluidne serije, ljubav, strah, život, modernost i mnogi drugi (međusobno neraskidivo povezani) domeni društva.

Beri Glasner (Berry Glassner), američki savremeni sociolog koji je dao značajan doprinos analizi kulture straha¹ s pravom ističe da treba steći ozbiljnu intelektualnu i saznavnu „kondiciju“ za minuciozno čitanje fluidne serije. Iako se na prvi pogled može činiti da je reč o esejističkoj a ne o zahtevnoj naučnoj literaturi, Baumanovi opisi savremenog društva zahtevaju ozbiljnu teorijsku pozornost i spremnost za upuštanje u promišljanje njegovih analitičkih zagonetki. Bauman govori kroz metafore, ali iznosi duboke teorijske uvide koji zahtevaju pažljivo (sociološko) čitanje. Glasner takođe zaključuje da je Baumanova studija o strahu možda najbolja knjiga u okviru fluidne serije (Glassner, 2009: 189).

Dakle, jedan od fenomena koji Bauman detaljno tematizuje u okviru fluidne serije je suočavanje sa promenama u društvenim obrascima recepcije straha, kao i promene u mogućim uzrocima strahova. „Užase nekontrolisanog“, kako on naziva širok spektar savremenih nedaća sa kojima se ljudi suočavaju (od straha od samoće i nemogućnosti uspostavljanja intimnih odnosa do straha od siromaštva, migranata, epidemija i drugih ekoloških katastrofa), ne čeka redukcija obima, već specifična i geopolitička društvena redistribucija koja nužno sa sobom povlači dekonstrukciju izvora odgovornosti i, samim tim, specifične društvene i pojedinačne odgovore na nove oblike straha. Bauman daje prikaz transformacije straha koji često ima istorijski i ontološki univerzalni osnov (npr. strah od bolesti ili smrti), ali tvrdi da je društvena artikulacija istih bitno drugačija u odnosu na predmoderna vremena. Takođe, važno je odmah na početku članka napomenuti da Bauman smatra da strah nije ravnomerno klasno raspoređen. Strah od siromaštva i potpadanja pod kategoriju „nove sirotinje“ ne pogađa jednako sve slojeve stanovništva. Da se poslužimo jednom slikovitom Baumanovom simulacijom, fluidni život možemo zamisliti kao surovu verziju igre muzičke stolice u kojoj, ukoliko ne osvojite stolicu (bogatstva) veoma brzo, ostajete na margini zbivanja i „ispadate iz igre“ (Bauman, 2009a: 12). Kako ispravno zaključuje Mark Devis (Mark Davis), Bauman veoma vešto prepoznaje da je izvesnost stvari najpoželjniji, ali ujedno i nedosanjan san koji sanjanju ljudi umorni od neizvesnosti fluidnog života (Pollock & Davis, 2020: 4).

¹ Reč je o knjizi „The culture of fear: why Americans are afraid of the wrong things“ (Glassner, 1999).

Bauman, dakle, nastoji da oblikuje teorijsku platformu za plauzibilnije razumevanje novih (globalnih) formi straha i njihove posve specifične društvene diverzifikacije, kako klasne tako i geopolitičke. Poljski sociolog ilustruje tezu da strah nije samo ontološka, već i društvena kategorija koja je uslovljena socijalnim kontekstom, te je samim tim reč o promenljivoj i dinamičnoj kategoriji koja se prilagođava novim okolnostima. Upravo ta polazna pretpostavka bila nam je inicijalni motiv za reaktuelizaciju i smeštanje Baumanove teorije u nove pandemijske okvire.

Teorija Zigmunta Baumana sasvim izvesno jedna je od najvažnijih socioloških paradigmi za razumevanje promena u kasnoj modernosti, a cilj ovog rada je da tu paradigmu problematizuje u kontekstu straha od virusa kovid 19 i svih pratećih strahova koje ova zdravstvena, društvena, politička i ekonomska kriza proizvodi. Smrtonosni virus svakako je dobar primer „užasa nekontrolisanog“ i kao takav postaje inspirativan za proširivanje Baumanovog spektra različitih formi strahova koji prate kasnu modernost. Drugim rečima, cilj ovog teorijskog istraživanja je ukazivanje na ona oruđa koja sociologija već poseduje, a koja nam mogu biti od izuzetne koristi za razumevanje različitih izazova koji se razvijaju u aktuelnom pandemijskom kontekstu.

Kada je reč o sociološkim istraživanjima društvenih fenomena vezanih za pandemiju, dominiraju, sasvim očekivano, različita empirijska istraživanja. Sprovođenje kvantitativnih, ali i kvalitativnih društvenih istraživanja na konkretnoj iskustvenoj građi je, kao što je poznato, svojevrсни *mainstream* u savremenoj sociologiji, pa ipak, i u kontekstu pandemije ne treba izgubiti iz vida bogat repertoar teorijskih uvida koje sociologija ima, naorčito u poslednjih nekoliko decenija. Tako je, na primer, časopis *Journal of sociology* posvetio jedan specijalni broj (*Journal of Sociology*, 2020 (56/4)) upravo toj temi – kako na najbolji mogući način koristiti teorijsko sociološko oruđe za razumevanje društvenih posledica pandemije. Bauman je, naravno, i ovde neizostavan deo analize (Ward, 2020) i na tragu te inicijative i mi smo postavili osnovni cilj ovog rada.

Iako ne treba izgubiti iz vida da Dejvis, koristeći Nizbetovu (Robert Nisbet) dihotomiju sasvim ispravno Baumanovu teoriju svrstava u kategoriju „sociologije kao umetnosti“ (umesto „sociologije kao nauke“) jer se uglavnom poigrava sa vrlo živim i upečatljivim metaforama na uštrb formiranja čvrstih veza sa empirijom (Davis, 2008: 1238), ipak smatramo da neke od njegovih uvida treba inkorporirati u različite (empirijske) analize savremenih fenomena.² Takođe, napominjemo da je spektar ideja koje Bauman izlaže, a koje se mogu čitati u novom pandemijskom ključu, daleko veći od onog koji je izložen u ovom tekstu, pa ipak, sada ćemo otvoriti neke od najvažnijih, a to naravno može poslužiti i kao uvod u neka buduća (opširnija i detaljnija) istraživanja i analize.

² Istu istraživačku logiku primenili smo i u istraživanju o socijalnoj distanci prema muslimanskim migrantima (za više videti: Jovanović Ajzenhamer, 2020).

2. „TITANIK SINDROM“

Sumarno posmatrano, fluidna vremena, prema Baumanovom mišljenju, karakterišu dva procesa – globalizacija i individualizacija (Davis, 2008: 1238; Davis, 2013: 2). Konvergencija ta dva procesa je u teorijskom smislu paradoksalna, a u kontekstu realnog života veoma surova zato što je pred pojedince postavljen zahtev da partikularno rešavaju globalne (kolektivne) probleme (Bauman, 2018: 55-58). Imajući to na umu možemo relativno lako prepoznati širok spektar novih, globalizovanih strahova koji zahtevaju individualne strategije suočavanja i prevazilaženja istih: strah od siromaštva (nakon propasti *Welfare State* koncepta) i potpadanje u kategoriju „nove sirotinje“ (Bauman, 1998), strah od toga da nećemo biti adekvatni potrošači, strah od neprihvatanja novih identiteta, strah od nemogućnosti pronalaženja adekvatnog partnera/ke, bojazan od migranata i stranaca itd (Davis, 2008: 1241; Jovanović Ajzenhamer, 2020: 751-753). Kako ćemo dalje u tekstu videti, Bauman će na ovu listu strahova dodati i strah od terorizma kao sastavni deo plejade katastrofa koje nas mogu zadesiti u savremenom fluidnom društvu. Reč je, dakle, o posledicama „negativne globalizacije“ (Davis, 2008: 1241; Deuze, 2007: 504) koji se nadovezuju na „tradicionalne“ strahove poput straha od smrti ili rata. No, pre nego što se upustimo u detaljnije istraživanje savremenih uzorka strahova, napravimo načas jedan korak ka istoriji kako bismo do kraja ispratili logiku Baumanovog izlaganja.

Jedna od univerzalno atraktivnih filozofskih, ali i socioloških i antropoloških tema jeste pitanje straha i analiza novih izvora strahova u različitim kulturnim kontekstima. Poljski sociolog nas najpre podseća na to da je istorijski period neposredno pre stupanja na tlo modernosti bio obeležen nadom da će čovečanstvo stati na put mnogim izvorima straha, te da će nauka i tehnološki progres dovesti do iskorenjivanja raznih problema sa kojima su se suočavali ljudi u predmodernim vremenima. U tom kontekstu Bauman podseća na reči Viktora Igoa (Victor Hugo) koji je snažno verovao da će nauka staviti tačku na sve nedaće, nevolje i katastrofe koje su direktna posledica nedovoljnog naučnog razvoja (Bauman, 2010: 10). Bauman zapravo ukazuje na to da je u modernim vremenima plamen entuzijazama prosvetiteljstva zgasnuo, te da se strah transformisao u neke nove forme, ali da to ne znači da je slabiji u odnosu na vreme u kome su stvarali enciklopedisti i njihovi naslednici (Davis, 2008: 1240).

Dakle, „užas nekontrolisanog“, kako Bauman naziva izvore savremenih strahova, nastavlja nesmetanom dinamikom da obuzima ljude i u kasnomodernim vremenima. Strahovi su danas diverzifikovani, sveprisutni, i kao što smo već rekli, globalizovani (mogu doći iz bilo kog dela sveta), međutim, strategije za prevazilaženje istih su veoma individualizovane i podrazumevaju formulisanje mnoštvo mikrotaktika koje akteri moraju da najpre artikulišu a potom i preduzmu (Jovanović Ajzenhamer, 2020: 751). Sama činjenica da su ljudi osuđeni na partikularna delovanja naravno povećava nivo anksioznosti, što je takođe jedna od osnovnih karakteristika fluidnog doba – sveprisutna anksioznost koja ima veoma solidne uzorke (Davis, 2008; Davis, 2013). Kako Bauman poentira, strah „može

izmileti iz svakog ćoška naših domova i naše planete. Iz mračnih ulica i sa bleštavih televizijskih ekrana. Iz naših spavaćih soba i kuhinja. Sa naših radnih mesta i podzemne železnice kojom idemo na posao ili se vraćamo kući. Od nečega što smo pojeli i nečega sa čime je naše telo došlo u kontakt. Od onoga što nazivamo 'priroda' (...) i od drugih ljudi (...)“ (Bauman, 2010: 12-13).

Bauman posebno naglašava problem komercijalizacije zdravstvenih pitanja (koji je diirektna posledica uništavanja lokalnih zdravstvenih sistema zarad razvijanja nadnacionalnih farmaceutskih kompanija), te anticipira da će i taj proces biti još jedan izvor straha kod građana i građanki (Bauman, 2009b: 120-121). Ova tema biće posebno važna u svetlu reaktuelizacije Baumanove teorije na primeru pandemije virusom kovid 19.

Da bi ilustrovao suočavanje sa katastrofama koje savremene ljude vrebaju odmah tu, „iza ćoška“ skoro svakoga dana, Bauman se služi „metaforom Titanika“, tačnije, scenama iz filma „Titanik“ koje su svojevrsno ogledalo kasnomodernog života. Da se podsetimo: život na Titaniku bio je blještav, luksuzan i udoban za one koji su mogli da se domognu plovidbe u prvoj klasi, a bio je mnogo manje glamurozan za one koji su spavali na nižim nivoima broda. Pa ipak, i za jedne i za druge to putovanje bilo je simbol progresa i pogleda u novu, svetliju i bolju (u konkretnom slučaju američku) budućnost. Grandiozan brod bio je simbol novog doba i tehnološkog napretka i svi putnici i putnice bili su ponosni što su deo tog istorijsko-tehnološkog spektakla. Međutim, kao što znamo, priroda se ponovo poigrala sa ljudskim snobizmom koji je bio materijalizovan u vidu veleplepnog broda, potopila ga, i odnela u smrt veliku većinu onih koji su bili deo tragične sudbine Titanika. Komentarišući endemski uspeh na blagajnama ovog Kameronovog (James Cameron) filma, Bauman citira misao Žaka Atalija (Jacques Attali) koji je tvrdio da je celo naše društvo zapravo jedan veliki, globalni Titanik. Savremeno društvo je klasno oštro diferencirano uz naglašeni aspekt vere u naučni i tehnološki progres koji će nas zaštititi od neprilika, i to čak važi i za one koji nemaju i koji sa setom gledaju u sjaj bogatih. No, zlokobna santa leda vreba sve nas. Kako tvrdi Bauman, ne treba zaboraviti da nas ne vreba samo jedan ledeni breg već ih je toliko da je nemoguće sve ih identifikovati i nabrojati. Tu su finansijski, nuklearni, ekološki, socijalni ledeni breg (kako Atali tvrdi), a nakon napada na Sjedinjene Američke Države 9.11.2001. Bauman na spisak dodaje i terorističku santu leda (Bauman, 2010: 21-22). Imajući u vidu najnovije događaje, slobodno bismo na tu listu mogli upisati i pademijski ledeni breg koji je neočekivano izvirio iz vode i doveo do „implozije civilizacije“ (Bauman, 2010: 22).

Nesreća koju je 2005. godine izazvao uragan Katrina služi Baumanu kao podsetnik za to šta priroda može da uradi čovečanstvu, bez obzira na to što države ulažu velika finansijska sredstva u analizu procena i strategije prevencije rizika. Kao što smo rekli, Bauman analizira različite vrste strahova, ali s obzirom na to da je u fokusu ovog rada korisnost njegove teorije za razumevanje pademijskog konteksta, najinteresantniji primer koji on navodi je primer prirodnog užasa koji je pogodio najrazvijeniji deo sveta. Bauman podseća na to da, bez obzira na globalne nejednakosti, od izvesnih izvora užasa ne može pobeći ni Zapad, pa čak ni bogatiji deo tog dela sveta. Stravičan uragan (kao uostalom i teroristički napad na SAD) to

savršeno pokazuje. Naravno, jasno je da će iz krize brže i lakše izaći oni koji se nalaze na višoj lestvici socijalne stratifikacije, ali štetu će pretrpeti svi. Dakle, kada je u pitanju univerzalna surovost onoga što nazivamo prirodom, često ni najbogatiji ne mogu sačuvati živote. Katrina je, kako tvrdi Bauman, otkrila poroznost civilizacije i ogolila je njenu unutrašnju logiku implozivnosti. Kora civilizacije je uvek jako tanka i veoma lako propadamo kroz nju do samog dna, tvrdi Bauman (Bauman, 2010: 26).

Vratimo se ponovo objašnjenju „sindroma Titanik“. Upravo je pomenuti sindrom opisao način na koji se lako propada kroz tu tanku koru civilizacije ma koliko ona uglađena, napredna ili čak i luksuzna bila. Jer nije poenta priče o Titaniku u tome što je jedno društvo u malom (posada i putnici) bilo suočeno sa prirodnom katastrofom, već je reč o metafori o nespremnosti društva da se obračuna sa izazovima koji su sastavni deo naše civilizacije (tu analogiju Bauman podvlači i u slučaju uragana Katrina). Upravo u tome leži „užas nekontrolisanog“ – on se nalazi u ideji da je užas možda mogao biti kontrolisan i na koncu konca, izbegnut. „Glavni (iako nemi) *glumac* u priči o *Titaniku* je, kao što znamo, bio ledeni breg. Ali nije ledeni breg, koji je čekao „tamo negde“ u zasedi, istakao ovu priču u gomili sličnih horor/katastrofičnih priča, nego je to bio *užas*. Taj užas odnosi se na sav taj haos koji se desio „ovde unutra“, u utrobi luksuznog putničkog broda; kao, na primer, izostanak bilo kakvog razumnog i realnog plana evakuacije i spasavanja putnika iz broda koji tone, ili akutni nedostatak čamaca za spasavanje i pojaseva za spasavanje – stvari kojima je ledeni breg „tamo negde“, u gustom subarktičkoj tami, poslužio samo kao katalizator u lakmus papir zajedno u paketu. Ono „nešto“ što „*uvek* leži ispod“ ali čeka dok ne skočimo u ledene subarktičke vode da bi se neposredno pokazalo. Nešto što je većinom vremena (možda i *sve* vreme) sakriveno, a time samo još užasnije, i što svoje žrtve iznenađuje kad god izbaulja iz svoje jazbine, hvatajući ih nepripremljene i nesposobne da reaguju“ (Bauman, 2010: 27-28).

3. „TITANIK“ SINDROM U KONTEKSTU PANDEMIJE VIRUSOM COVID 19

Jasno je da je pandemija izazvana virusom kovid 19 najnovija santa leda koja se isprečila ispred savremenog Titanika. Ova zdravstvena katastrofa se prema nekoliko dimenzija uklapa u Baumanovu argumentaciju. Naravno, razmatranje svih eventualnih konvergencija i divergencija između Baumanove teorije i društvenih posledica najnovije pandemije daleko prevazilazi obim ovog rada te ćemo stoga ovde fokus staviti samo na nekoliko najvažnijih elemenata koje bi svakako trebalo dublje istražiti u nekom obimnijem istraživanju.

Prvo, reč je naravno o još jednoj „prirodnoj“ nedaći koja, uprkos razvoju nauke (u ovom slučaju medicine i farmacije) nije bila izbegnuta. Neretko se u javnom diskursu čulo da je pandemija virusom kovid 19 još jedan *crni labud* (neočekivani

globalni događaj koji preokreće tok istorije, a nikako ga nismo mogli predvideti³), pa ipak i sam autor poznate metafore, Nikolas Taleb (Nicholas Taleb), argumentovao je da smo globalnu zarazu mogli predvideti (Avishai, 2020). Dakle, baš kao što Bauman kaže, izvor „užasa nekontrolisanog“ se ne nalazi u činjenici da smrtonosni virusi postoje i da „priroda“ uvek može da nam zada smrtonosni udarac, već leži u tome što se civilizacija nije organizovala da se pandemija izbegne, a mogla je. Zbog toga pandemija nije *crni labud*, već je reč o tome da posada i putnici na Titaniku nisu napravili dobar plan kako da izbegnu nadolazeći ledeni breg, iako su imali iskustvo sa, na primer, SARS pandemijom, znali su koje su posledice konzumiranja egzotičnih životinja itd. Kao što Bauman tvrdi, upravo je relativna predvidljivost pandemije ono što u ljudima izaziva osećaj „užasa nekontrolisanog“ u savremenom svetu.

Drugo, kao i u slučaju uragana Katrina, novi virus je odneo mnogo života, bez obzira na to da li je reč o siromašnim ili o razvijenim delovima sveta. Kao na Titaniku, čak i oni koji su imali novca da putuju prvom klasom nisu uspeali da se spasu od toga da ih proguta ledena voda. Iako je veoma teško analizirati podatke vezane za pandemiju virusom kovid 19 (s obzirom na različite metodologije merenja broja zaraženih i umrlih, dostupnost podataka itd.), jasno je da je mnogo ljudi i u najrazvijenijem delu sveta izgubilo život usled zaraze smrtonosnim virusom, posebno u Sjedinjenim Američkim Državama i u Kini (za više videti: Johns Hopkins University & Medicine – Coronavirus Resource Center⁴).

Treće, globalizacija je i u ovom slučaju pokazala svoje negativno lice jer se virus, uprkos promptnom zatvaranju granica mnogih država, lako preneo na ceo svet. *Ergo*, primer najnovije pandemije je eklatantan primer „negativne globalizacije“ koju s pravom apostrofira Mark DeJvis kao jednu od najvažnijih Baumanovih teorijskih zapažanja (Davis, 2008: 1241). Sa tim u vezi, čuvanje od virusa zahtevalo je sprovođenje mnoštvo pojedinačnih strategija i to i na državnom nivou (budući da su zemlje definisale različita pravila unutar svojih granica), ali i na nivou građana kao individua. U krajnjoj liniji, odluka o vakcinaciji u velikoj većini zemalja bila je prepuštena opet samim građanima i građankama. Dakle, iako je problem bio globalan, pojedinci su ponovo bili „osuđeni“ na to da ga rešavaju (makar u jednom delu) individualnim odlukama.

Iako je virus brzo napredovao države su se opredeljivale za različite modele ponašanja – od liberalnih (poput Švedske) do modela *lockdown*-a (kao što je bio slučaj, između ostalog, i u Srbiji). Takođe, pojedine zemlje su menjale pravila pa je tako Velika Britanija krenula sa sprovođenjem liberalnijeg modela, a potom je

³ Reč je o referenci na misaoni eksperiment iz 17. veka o tome da postoje činjenice koje se smatraju notornim poput one da su svi labudovi bele boje jer niko do tada u Evropi nije video labuda drugačije boje. Kada su se krajem 17. veka pojavili crni labudovi u Australiji percepcija čovečanstva se promenila. Poenta je u tome da se činjenična argumentacija izvodi iz našeg iskustva, te da postoji mnoštvo pojava koje ne možemo predvideti jer izlaze izvan okvira našeg iskustva (Taleb, 2016).

⁴ <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> stranici pristupljeno 27.11.2022.

poštrila mere (Obradović, 2020: 14).⁵ Drugim rečima, i države su u svojstvu aktera u međunarodnoj areni individualizovale svoje aktivnosti, a u mnogim zemljama je i samim građanima i građankama bilo dozvoljeno da odluče da li će poštovati neke mere poput nošenja zaštitne maske ili držanja socijalne distance.

Četvrti argument uklapanja pandemijskog konteksta u Baumanovu teoriju je najkompleksniji i zahtevao bi mnogo više prostora za elaboraciju od onoga koji imamo ovde, ali govoreći u grubim crtama, reč o je tome da se svaka kriza (i samim tim i izvor straha) nejednako prelama na različite slojeve stanovništva u skladu sa već utemeljenim (ekonomskim i socijalnim) nejednakostima. Kao što smo rekli, za Baumana je pitanje stvaranja „nove sirotinje“ jedno od najvažnijih tema koje on analizira iz više aspekata. Tako, na primer, Bauman smatra da siromašni nisu samo socijalna već i vrlo važna simbolička kategorija koja je referentna tačka za osećaj stranosti koji imamo (Bauman, 2018). U kontekstu pandemije, pretpostavka je će se najsiromašniji slojevi stanovništva najteže ekonomski oporaviti.

Pandemija je ostavila neravnomerne posledice u odnosu na to da li govorimo o zemljama u razvoju ili razvijenim zemljama, a nejednaka distribucija ekonomskih posledica oseća se naravno i na individualnom nivou, unutar pojedinačnih država. Možemo uzeti više parametara na osnovu kojih možemo porediti države. Na primer, pandemija je najviše uticala na one koji su neformalno zaposleni tj. na one koje u savremenoj sociologiji definišemo kao prekarijat (Standing, 2011). Prema podacima Međunarodne organizacije rada, udeo neformalno zaposlenih u svetu je 61,2% sa tim što je taj procenat 70% u zemljama u razvoju, dok u razvijenim zemljama svega 15% čine neformalno zaposleni. „Posledično, ogromna većina radnika u ZUR (zemljama u razvoju – N.J.A.) izložena je ogromnim rizicima u slučaju dešavanja šoka kao što je globalna pandemija – u tim situacijama oni su prvi u redu za otpuštanje/privremeno otpuštanje ili smanjenje radnih sati, dok, s druge strane, nemaju pristup socijalnoj sigurnosnoj mreži“ (Radonjić, 2021: 35).

Potpuno je jasno da su zemlje u kojima postoji visok nivo rada „na crno“ ili u domenu sive ekonomije, gde ne postoji mogućnost prelaska na *online* način rada, gde je mali broj stanovnika socijalno i zdravstveno osiguran, a oni uglavnom rade u lošim uslovima, mnogo više (ekonomski) oštećene pandemijskom krizom (Radonjić, 2021: 34). Drugim rečima, Baumanova teza da, iako je strah univerzalan (ledeni breg pandemije učinio je da se ceo svet plaši), zaista je opravdanost straha, pre svega u socioekonomskom domenu, bio mnogo veći u siromašnijim zemljama.

Takođe, i unutar granica jedne iste države pandemija je neravnomerno uticala na različite slojeve. Mogućnost prelaska na rad od kuće značajno je neravnomerno

⁵ Čak je i unutar Evropske Unije došlo do razjedinjavanja u pogledu strategija u vezi sa suzbijanjem pandemije. Švedska i Luksemburg su, na primer, svoje granice držale otvorenim skoro sve vreme. Austrija je selektivno puštala one građane koji dolaze iz zemalja gde nema visoke stope zaraženosti. Pojedine zemlje (poput Španije) su se „otvarale“ zarad turizma, mada je i tu postojala selekcija (Obradović, 2020: 24). Primera ima mnogo i različite strategije su se smenjivale, ali poenta argumenta ostaje ista – države (posmatrane kao akteri), ali i pojedinci bili su suočeni sa time da individualnim strategijama rešavaju globalni izazov.

raspoređen ako, na primer, uzmemo nivo obrazovanja kao glavni indikator. Naime, u razvijenim zemljama oko 40% zaposlenih moglo je da obavlja svoj posao od kuće, dok je ta mogućnost u zemljama u razvoju bila duplo manja. Ako pogledamo preseke prema nivou obrazovanja videćemo da je samo 4,2% radnika bez srednje škole, odnosno 24% radnika sa srednjom školom, imalo mogućnost rada od kuće (Radonjić, 2021: 36-37). Drugim rečima, veća izloženost zarazi, ali i veći rizik od gubitka posla i elementarnih uslova za život bila je rezervisana za najniže slojeve u svim zemljama, čak i onim najbogatijim.⁶ Slična situacija je bila i u Srbiji, sa tim što ne samo da su najmanje obrazovani najviše ostajali bez posla, već se i značajno povećao broj neaktivnih (za više videti: Petrović & Babović, 2021).

Takođe, prema procenama Oksfama (*Oxfam*) bilo je potrebno samo devet meseci da se bogatstvo 1000 najbogatijih ljudi na svetu vrati na nivo pre izbivanja pandemije, a siromašnima će biti potrebno više od deset godina da se vrate na nivo na kome su bili pre nego što je zdravstvena kriza počela (Radonjić, 2021: 44). Upravo to je glavni argument na kome Bauman gradi svoju tezu o nejednakoj klasnoj distribuciji u biti univerzalnog straha za sopstveni život.

Na kraju, možemo diskutovati i o Baumanovoj hipotezi da se usled povećanog osećaja stranosti, te sve nestabilnijih međuljudskih odnosa i veza, smanjuje i solidarnost. Reč je o teško merljivoj kategoriji i nije namera da se koncept solidarnosti na ovom mestu operacionalizuje, međutim samo na osnovu, na primer, činjenice da su zemlje u pojedinim trenucima intenzivno radile na tome da obezbede vakcine samo za sebe, ili su pak zabranjivale izvoz medicinske opreme u ugrožene delove sveta, govori o tome da vredi razmišljati i o ovoj Baumanovoj pretpostavci (Obradović, 2020: 14-15). Poljski sociolog je, pomalo utopistički, zagovarao čuvenu Gadamerovu (Hans-Georg Gadamer) ideju „fuzije horizonata“, koja je u aktuelnom pandemijskom ponovo bila pod znakom pitanja (Bauman 2018: 105; Bauman & Obirek 2016: 88-89).⁷ Reč je, svakako, o kompleksnoj temi i teško je proceniti da li je zaista solidarnost potpuno iščezla (naročito ako imamo na umu mnoštvo primera koji govore suprotno), pa ipak verujemo da je i ovo segment Baumanove teorije koji treba ponovo čitati u ključu pandemijskih zbivanja.

⁶ “Na primer, u Ujedinjenom Kraljevstvu, 50% zaposlenih koji imaju fakultetsku diplomu bili su u mogućnosti da rade od kuće dok je taj procenat za one bez fakultetske diplome iznosio svega 6% (Improvement Service, 2020). Potom, u istoj zemlji za zaposlene čija zarada spada u najnižih 10% postoji sedam puta veća verovatnoća da su radili u sektorima koji su direktno pogođeni privremenim zatvaranjem u odnosu na zaposlene čija zarada spada u 10% najviših zarada. Isto tako, u toj zemlji su radnici koji su bili u mogućnosti da rade od kuće u proseku zaradili duplo više od onih koji su bili zaposleni u sektorima čiji je rad bio privremeno obustavljen” (Radonjić, 2021: 37).

⁷ Reč je o konceptu “pozajmljenom” iz Gadamerove filozofije koji podrazumeva da fuzija horizonata nije puki metod ili tehnika za komunikaciju, već je reč o suštinskom, ontološkom razumevanju. “Bauman nam, dakle, u nasleđe ostavlja poziv na refleksivnost, međusobno komuniciranje i sagledavanje i uvažavanje tuđih pozicija, i suštinsko shvatanje i prihvatanje različitosti nauštrb pogubne etnocentričnosti koja udobno koegzistira s drugim malignim fenomenima u fluidnoj modernosti” (Jovanović Ajzenhamer, 2020: 768).

Takođe, postoji još jedna tema koju bi trebalo dublje razmotriti u kontekstu Baumanovog shvatanja redistribucije straha u savremenom kontekstu, a to je pitanje političke (zlo)upotrebe straha. Kako to nije centralna tema rada, na ovom mestu samo skrećemo pažnju na to da je Bauman na nekoliko mesta problematizovao političku manipulaciju strahom od različitih fenomena (poput migranata koji dolaze sa Bliskog istoka (Bauman, 2018: 21-35)),⁸ te da bi bilo zanimljivo i važno posebno analizirati i taj aspekt pandemijske slagalice. Manipulacija strahom u cilju generisanja društvene moći jedna je od važnijih (savremenih) tema i mimo zdravstvenih kriza (za više videti npr. Douglas, 1994), pa ipak u doba društveno kritičnih situacija i ta dimenzija postaje prenaglašena. I što se te teme tiče Bauman nam može pomoći, pa ipak, reč je o suviše složenoj temi, te sada samo napominjemo da bi to mogla da bude tema zasebnog istraživanja.

4. ZAKLJUČAK

Pandemija virusom kovid 19 bila je još jedna u nizu santi leda koja se isprečila ispred Titanika. I, zaista, ponovio se skoro isti scenario: prirodna katastrofa bila je (relativno) predvidiva, pa ipak je doživljena kao neočekivana. Zaraza je bila globalna (ticala se svih putnika na brodu), savremene tehnologije (pre svega medicina) ponovo su bile stavljene pod znak pitanja i pred velike izazove, nanovo su ispitivani koncepti napretka i suverenosti modernih dostignuća u oblasti nauke i struke. Solidarnost je na Titaniku ponovo umnogome iščezla i putnici su preduzimali bezbroj individualnih strategija za dolazak do čamaca za spasavanje. Pa ipak, najveća verovatnoća da će se naći u tim čamcima bila je na strani onih koji su bogatiji. Drugim rečima, niko nije izbegao sudbinu kraha broda, ali su oni koji imaju ponovo dobili prednost u pogledu bolje (pre svega ekonomske) budućnosti. Govoreći Baumanovim metaforama, pandemija je bila pravi primer „užasa nekontrolisanog“: strah se uvukao u pore svih stanovnika na planeti, ali opet su negativna globalizacija i rastuće društvene nejednakosti pokazale svoje pravo (i nimalo fluidno!) lice i učinile da se jedan (i to veći) deo svetskog stanovništva oseća uplašenijim od ostatka (bogate) populacije.

Da se vratimo na početak rada: svakako da je Baumanov teorijski program (naročito onaj vezan za seriju studija o fluidnom društvu i fluidnim fenomenima i procesima) veoma teško operacionalizovati tj. povezati sa empirijom (Davis, 2008: 1238), pa ipak njegovi uvidi u dinamiku savremenog društva suviše su vredni da ne bi bili podvrnuti novim proverama i prepušteni testu najnovijih izazova. Ovaj rad je samo „zagrebao“ po površini te mogućnosti, no treba imati na umu da je osnovni cilj bio da se ukaže na one delove sociološkog teorijskog repertoara koji već postoje, a koje bi

⁸ Bauman uspešno barata pojmovima poput sekuritizacije migrantske krize tj. veoma plauzibilno objašnjava mehanizme uz pomoć kojih se „skupljaju“ politički poeni na tome što se pojedino pitanje učini da izgleda kao ozbiljna bezbednosna pretnja. Bilo bi zanimljivo „čitati“ Baumana i u tom svetlu kada je reč o primeni njegove teorije na primer promena usled zdravstvene krize.

trebalo ponovo čitati u ključu fenomena sa kojima se susrećemo u skorašnjem kontekstu (kao što smo videli, slične intencije postoje i u međunarodnoj sociološkoj zajednici). Uostalom, to je, kako ispravno tvrdi Artur Stinčomb (Arthur Stinchcombe), jedna od osnovnih funkcija klasika sociologije (u koje Bauman sada već svakako spada) – da čitamo klasike kao „normalnu nauku“ tj. na način da iznova i iznova pronalazimo i rešavamo zagonetke iz klasičnih dela (Stinčomb, 1999: 262).

LITERATURA:

- (1) Avishai, B. (2020). The Pandemic Isn't A Black Swan But a Portent of a More Fragile Global System. <https://www.newyorker.com/news/daily-comment/the-pandemic-isnt-a-black-swan-but-a-portent-of-a-more-fragile-global-system> pregledano 27.11.2022.
- (2) Bauman, Z. (1998). *Work Consumerism and the New Poor*. Buckingham: Open University Press.
- (3) Bauman, Z. (2009a). *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (4) Bauman, Z. (2009b). *Fluidna ljubav: O krhkosti ljudskih veza*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (5) Bauman, Z. (2010). *Fluidni strah*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (6) Bauman, Z., & Obirek, S. (2016). *O Bogu i čoveku. Razgovori*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (7) Bauman, Z. (2018). *Stranci pred našim vratima*. Novi Sad: Mediterran Publishing.
- (8) Davis, M. (2008). Review Essay: Liquid Sociology. *Sociology*, 42(6), 1237-1244.
- (9) Davis, M. (2013). Liquid Sociology – What For?. In: M. Davis (Ed.), *Liquid Sociology: Methapor in Zigmunt Bauman's Analysis of Modernity*. London and New York: Routledge.
- (10) Deuze, M. (2007). Review: Zygmunt Bauman Liquid Fear, Zygmunt Bauman Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty, Zygmunt Bauman Consuming Life. *Cambridge International Journal of Cultural Studies*, 10(4), 503-506.
- (11) Douglas, M. (1994). *Risk and Blame; Essays in Cultural Theory*. London and New York: Routledge.
- (12) Glassner, B. (1999). *The Culture of Fear: Why Americans Are Afraid of the Wrong Things*. New York: Basic Books.
- (13) Glassner, B. (2009). Liquid Fear. *Contemporary Sociology*, 38(2), 189-189.
- (14) Jovanović Ajzenhamer, N. (2020). Islam ante portas: primena Baumanove teorije o strancu na analizu socijalne distance prema muslimanskim migrantima u Srbiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 68(3), 749-771.
- (15) Obradović, Ž. (2020). Pandemijska novog koronavirusa: posledice u međunarodnoj zajednici. U: Z. Jeftić & M. Kopanja (Ur.), *Zarazne bolesti kao globalni bezbednosni izazov pandemija kovid19: stvarnost i posledice* (str. 9-42). Beograd: Fakultet bezbednosti Univerzitet u Beogradu i Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- (16) Petrović, I., & Babović, M. (2021). Uticaj pandemije kovid 19 na zaposlenost i uslove rada u Srbiji. U: M. Petrović (Ur.), *Izazovi u oblasti rada, porodice i stila života u kontekstu pandemije kovid 19 u Srbiji: nove solidarnosti i nove nejednakosti* (str. 31-51). Beograd: Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.
- (17) Pollock, G., & Davis, M. (2020). Thinking in dark times: Assessing the transdisciplinary legacies of Zygmunt Bauman. *Thesis Eleven*, 156(1), 3-9.

- (18) Radonjić, O. (2021). Pandemijska virusa korona i rastuće globalne nejednakosti. U: O. Radonjić (Ur.), *Kovid19: pandemija društvenih rizika i nesigurnosti* (str. 31-51). Beograd: Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu.
- (19) Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- (20) Stinčkomb, A. (1999). Treba li sociolozi da zaborave svoje majke i očeve?. U: A. Mimica (Ur.), *Tekst i kontekst: Ogledi o istoriji sociologije* (str. 249-264). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- (21) Taleb, N. (2016). *Crni labud*. Beograd: Heliks.
- (22) Ward, P. (2020). A sociology of the Covid-19 pandemic: A commentary and research agenda for sociologists. *Journal of Sociology*, 56(4), 726-735.
- (23) <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> stranici pristupljeno 27.11.2022.

THEORETICALLY CONTROLLING THE "TERROR OF THE UNCONTROLLABLE": USING BAUMANN'S REPERTORY FOR UNDERSTANDING SOCIAL INSECURITY AND FEAR IN THE CONTEMPORARY PANDEMIC CONTEXT

One of the most important parts of Bauman's (Zygmunt Bauman) general theory about the late modern, i.e. fluid society is the attitude of people towards different sources of fear and insecurity, which in the modern context are more perfidious, different and global, but by no means weaker compared to pre-modern times. The main goal of this paper is to present the most important parts of Bauman's theory that can serve us as a theoretical, but at the same time general contextual framework in which we place and investigate the sociological and psychological consequences of the pandemic caused by the covid19 virus. The first part of the paper is an introduction to Bauman's theoretical assumptions with an emphasis on the analysis of the "Titanic Syndrome". In the second part of the paper, we will argue why exactly that segment of the legacy of the Polish sociologist is valid for understanding the pandemic situation, and why Bauman's theory should not be bypassed when it comes to choosing a theoretical framework for studying contemporary challenges in the field of health culture.

KEYWORDS: Zygmunt Bauman / pandemic / covid 19 / horrors of the uncontrollable / fluid series